

УДК 392.54(=411.16)(477.83-25),,18/19”

Єврейсько-християнські шлюби у Львові (друга половина XIX – початок XX століття)

Марія ВОВЧКО

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії Центральної та Східної Європи,
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна
mvovchko@gmail.com*

У статті розглянуто процес творення єврейсько-християнських шлюбів, який залежав від політичних, релігійних і соціальних трансформацій, що їх спричинила швидка модернізація. Порівнюючи форми одруження, вік і соціальне становище наречених, здійснено спробу проаналізувати єврейсько-християнські шлюби з точки зору їх значення для інтеграції в неєврейське суспільство. Християни і євреї неоднозначно сприймали змішані шлюби, але це питання не стало предметом широких дискусій. Згідно з традиційними уявленнями, вибір подружжя був особистою справою (як і вибір віросповідання), проте у світі, який модернізувався, давні уявлення співіснували з новими, створюючи своєрідний симбіоз.

Ключові слова: суспільні відносини у Львові другої половини XIX – початку XX ст., змішані шлюби, релігійна приналежність, євреї, християни, безконфесійні особи.

Неминучим наслідком тривалого співжиття на одній території двох відмінних спільнот є змішані шлюби. Євреї та їх християнське оточення (поляки, українці) зважаючи на релігійну і суспільну віддаленість, протягом століть зберігали дистанцію і строго дотримувалися ендогамії. Щойно під впливом процесів асиміляції у другій половині XIX ст. шлюби між євреями і християнами стали помітним явищем навіть там, де проживала одна з найбільш ортодоксальних єврейських спільнот – у Галичині. Змішані шлюби варто розглядати як один з вузлових моментів у історії міжгрупових відносин, що призвели до зміни у сприйнятті євреїв, примушували задуматися над їх місцем у суспільстві.

Під поняттям „змішаний шлюб” (*Mischehen, małżeństwo mieszane*) мається на увазі подружній союз між представниками юдейського і християнського віросповідань, укладений відповідно до чинного законодавства. Проте таке формулювання містить суперечність, оскільки згідно з австрійським цивільним кодексом християни не мали права одружуватися з тими, хто сповідував нехристиянські релігії (до них відносили євреїв і мусульман). Єдиним виходом

була конверсія одного чи обох наречених перед укладенням змішаного шлюбу. Об'єктом дослідження стали формально ендегамні (з релігійної точки зору) подружжя, де партнери фактично належали до різних релігійних і етнічних спільнот. Тільки так звані цивільні шлюби (коли євреї одружувалися з особами, котрі не належали до жодної з конфесій), які укладали перед світською владою, були винятком з правила і фігурували в офіційних статистичних звітах як змішані.

Явища зміни релігії і змішаних шлюбів у XIX і на початку XX ст. були тісно взаємопов'язані. Це ускладнює пошук і виокремлення таких випадків з маси шлюбів, укладених за католицьким чи протестантським обрядом. Інша проблема полягає в інтерпретації – чи можна вважати вихрещених до шлюбу євреїв власне євреями, зараховуючи їх в одну групу з тими, хто пішов шляхом укладення цивільного шлюбу. Відомо, що для вихрещених задля одруження євреїв лишалася можливість навернутися до юдаїзму. Це право поширювалося і на дітей, народжених у змішаних шлюбах.

Талмудичне право, як і католицькі закони, нерідко дисонувало зі світськими нормами в питанні змішаних шлюбів, особливо після 1868 р. У частині сімейного права австрійський цивільний кодекс був чи не найбільш консервативним, проте законом від 25 травня 1868 р. створено альтернативну можливість укладати шлюби поза релігійними установами. Цей крок свідчив про відхід Австрійської монархії від домовленостей з Ватиканом у 1855 р., однак подальшого реформування шлюбного законодавства не відбулося*.

Характеризуючи змішані шлюби, спробуємо дати відповідь на питання про кількість і частоту таких зв'язків, здійснити аналіз групи осіб, які створювали змішані подружжя, визначити ступінь „асиміляції” євреїв, які вступали у змішані шлюби, та статус партнерів і спільних дітей після шлюбу. Кількість змішаних шлюбів залежала передовсім від зовнішніх чинників – вибір подружнього партнера великою мірою визначали очікування найближчого оточення; виходячи з цього можна опосередковано характеризувати взаємовідносини юдейської і християнської спільнот. Деякі вчені дотримуються думки, що пов'язує кількість змішаних шлюбів з рівнем економічного розвитку краю¹. Їхнє переконання базується на тому, що в економічно розвинутих провінціях євреї скупчувалися переважно у великих містах, де існувало більше можливостей для акультурації. В Австро-Угорській монархії, наприклад, одним

* Натомість у сусідній Пруссії змішані шлюби були легалізовані в 1875 р., в Угорщині після довгого періоду вагань і обговорень (1883–1895 рр.) юдаїзм все-таки отримав однаковий статус із християнськими релігіями, а змішані шлюби дозволили на офіційному рівні.

¹ Tokarski S. *Ethnic Conflict and Economic Development: Jews in Galician Agriculture 1868–1914*. Warsaw, 2003. P. 42.

з міст, де євреї уклали найбільше змішаних шлюбів (до 40 % у 1890–1903 рр.), був Трієст².

Друге важливе питання: змішаний шлюб (і конверсія) для євреїв був лише початком інтеграції в неєврейське суспільство чи органічним завершенням цього процесу? У Галичині суспільні норми лишалися традиційними, діяли правила збереження дистанції відносно „чужих”. Тому будь-які змішані шлюби тут можна розглядати як виклик усталеним нормам, свідчення модерних впливів, і їх, за Петером Ласлетом, можна віднести до чинників, що визначали розвиток суспільства³. У свою чергу, від ставлення суспільства до входження євреїв у неєврейське середовище залежав статус змішаних пар та їх нащадків. Під впливом оточення євреї могли звести до мінімуму чи остаточно втратити зв'язок з найближчими родичами і намагатися якнайкраще адаптуватися в новому середовищі. Така стратегія поведінки, однак, була лише одним з можливих варіантів – частина євреїв навіть після хрещення і одруження з християнами зберігала свою ідентичність. У випадку розлучення вони мали можливість повернутися до первісного віросповідання і відновити втрачений зв'язок з єврейською спільнотою.

Змішані шлюби не обов'язково були причиною виключення євреїв із спільноти – у виняткових випадках християни задля одруження приймали юдаїзм. Відомо, що в 1868–1908 рр. на юдаїзм офіційно навернулося 56 осіб у Львові, однак більшість із них, на думку Елеазара Бика, були колишніми євреями⁴.

Цивільні шлюби

Практику цивільних шлюбів запроваджено в Цислейтанії законом від 25 травня 1868 р. з доповненням від 1 липня 1868 р.⁵ Цей закон повернув дію прийнятих ще в 1811 р. норм другого розділу загального цивільного кодексу, розширив юрисдикцію світських судів над католиками і надав право органам влади реєструвати шлюби. Цим правом могли скористатися ті, кому священник,

² *Thon J.* Die Juden in Oesterreich. Herausgegeben vom Bureau für Statistik der Juden. Berlin, 1908. S. 22. Тут наведена частка цивільних шлюбів відносно загальної кількості одружень євреїв у місті.

³ *Laslett P.* Familie und Industrialisierung: eine „starke Theorie“ // *Sozialgeschichte der Familie in Neuzeit Europas.* Stuttgart, 1976. S. 31.

⁴ *Byk E.* Zmiana wyznania we Lwowie 1868–1908 // *Jedność (Lwów).* 1908. № 4. S. 4.

⁵ *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaisertum Oesterreich.* Wien, 1868. XIX Stück. № 47: Gesetz vom 25 Mai 1868. S. 93–97; *Ibid.* XXXII Stück. № 80: Verordnung der Minister der Justiz, des Cultus und des Innern vom 1 Juli 1868. S. 236–241; *Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych.* Wien, 1970. Cz. XIII. § 36: Ustawa z dnia 9 kwietnia 1870. S. 83–84.

або інша вповноважена духовна особа відмовляли в реєстрації церковного шлюбу, мотивуючи це неістотними для світського права причинами. Процедура цивільної реєстрації шлюбу в деяких рисах нагадувала церковні обряди. Після отримання відповідної заяви адміністративні органи (староство чи магістрат) оголошували про намір укласти цивільний шлюб (т. зв. „заповідь”) за три тижні до планованої дати одруження. У день реєстрації староста, мер або президент міста (чи їх заступники) приймав урочисті присяги в присутності двох свідків і канцеляриста, котрий робив відповідний запис у книзі реєстрації.

Закон 1868 року не розділяв громадян за віросповіданням, тому не створював формальних перешкод для єврейсько-християнських шлюбів. Але про жоден такий шлюб не згадано ані в статистичних збірниках, ані у пресі. Головною перешкодою були не правові обмеження, а труднощі в практикуванні різних релігій після одруження: християнські і юдейські релігійні правила засуджували змішані шлюби, наголошуючи на тому, що чоловік і дружина повинні належати до однієї церкви. Також виникали проблеми з віросповіданням дітей, оскільки закон вимагав (у випадках, якщо перед шлюбом не було інших домовленостей), щоб у змішаних сім'ях сини сповідували релігію батька, а доньки – матері⁶. Для того, аби уникнути релігійних і правових колізій, існувала неофіційна заборона на реєстрацію цивільних шлюбів між євреями і християнами.

У 1870 р. з'явився закон про „осіб, що не належать до жодного з офіційно визнаних віровизнань або релігійних спільнот” (це формулювання іноді заміняли на „konfessionslosen”, що можна перекласти як безконфесійність, безрелігійність)⁷. Відповідно до закону 1870 року на місцеву владу (староства в повітах і магістрати міст) покладался обов'язок реєстрації громадських актів цієї категорії осіб. Закон про безрелігійних став своєрідним доповненням до попередніх кроків Відня, спрямованих на зменшення впливу Католицької церкви в державі. Відтоді кожен громадянин після досягнення 14-річного віку міг змінити віросповідання, або стати позарелігійною особою. Безрелігійний статус не був популярним, незважаючи на те, що звільняв від сплати релігійних податків. Перепис 1900 року зафіксував у всій Галичині лише 219, а в 1910 р. –

⁶ Ustawa z 25 maja 1868, d. p. p. № 49 o uregulowaniu międzywyznaniowych stosunków obywateli państwa // Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych / Opr. J. Piwockiego. Wyd. II. Lwów, 1912. T. V. S. 5–15.

⁷ Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych. Cz. XIII. № 36: Ustawa z dnia 9 kwietnia 1870. S. 83–84. Безконфесійність не треба ототожнювати з поняттям атеїзм, вони різнилися за сферою застосування – перше, відносно нейтральне визначення, використовували в офіційному мовленні, тоді як атеїзм – це скоріше характеристика внутрішніх переконань, а його крайні прояви (публічне заперечення існування Бога) могли бути розцінені як образа релігійних почуттів, що вважалося кримінальним проступком. Див.: *Dziadzio A. Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914): Władza – obywatel – prawo. Kraków, 2001. S. 127.*

318 осіб, які не належали до жодної конфесії⁸. У Львові ситуація була іншою: у 1900 р. тут проживали 14 безконфесійних, а через десять років їх кількість зросла до 102 осіб⁹. Однією з причин зростання стала необхідність укласти цивільний шлюб. Закон 1870 року дозволяв у випадках, коли безрелігійний одружувався з особою християнського чи юдейського віровизнання, укласти повторний шлюб відповідно до релігійних традицій.

У містах з поліетнічним населенням цивільні шлюби обирали частіше, ніж на провінції. Однак їх частка відносно традиційних була невисокою. Цивільні шлюби не стали альтернативою для християн, які одружувалися так лише у виняткових випадках – переважно ті, хто був розлучений рішенням світського (а не церковного) суду.

Львів був містом у Галичині, де цивільні шлюби укладали найчастіше. Тут важливу роль відіграв „столичний” статус міста, який приваблював численних мігрантів з краю та інших провінцій. Водночас у другій половині ХІХ ст. почалася швидка економічна і соціальна модернізація, яка трансформувала життєвий уклад. Поволі сформувався новий секулярний підхід до шлюбно-сімейних традицій – укладення шлюбу і його розірвання було частиною цивільних відносин без участі Церкви. Однак, якщо кількість цивільних шлюбів можна вважати показником модерності, то в порівнянні з іншими великими містами (як-от Віднем), у Львові ці практики приживалися дуже повільно; вони набули поширення шойно в передвоєнні роки¹⁰.

Спираючись на записи книги реєстрації цивільних шлюбів, укладеної при львівському магістраті в 1868–1914 рр., можна визначити кількість змішаних шлюбів і виокремити основні риси групи осіб, які обрали такий спосіб одруження¹¹. Книга містить відомості про 60 пар – стандартна інформація про імена, вік, віросповідання і батьків наречених доповнена в більшості випадків номером протоколу про конверсію. Серед них 26 випадків одруження між

⁸ *Zamorski K.* Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Kraków–Warszawa, 1989. S. 70–71.

⁹ *Wnęk K., Zyblikiewicz L., Callahan E.* Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857–1939. Kraków, 2006. Tab. I. 30. S. 249.

¹⁰ У перших роках ХХ ст. у Відні цивільні змішані шлюби (євреїв і безконфесійних) складала 10 % від усіх єврейських одружень у місті (80–90 випадків щороку), водночас у Гамбурзі ця кількість досягала 21 %. Див.: *Rozenblit M.* The Jews of Vienna, 1867–1914: Assimilation and Identity. Wien, 1984. P. 17, 128–131, 195–196; *Lowenstein S.* Jewish Inter-marriage and Conversion in Germany and Austria // *Modern Judaism.* Oxford, 2005. № 25. P. 36. Цит. за: *Bukey E.* Jews and Inter-marriage in Nazi Austria. Cambridge, 2011. P. 5–6.

¹¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів), оп. 4а, спр. 6863; ф. 618 (Римо-католицька митрополича консисторія, м. Львів), оп. 2, спр. 3007 (дві частини).

євреями і безконфесійними, у 19-ти обоє наречених були безконфесійними, 12 цивільних шлюбів уклали католики, один євреї, у двох віросповідання наречених не зазначено. До змішаних можна віднести 26 шлюбів, укладених між євреями та особами без конфесійної приналежності. Під безконфесійним статусом партнерів майже завжди приховувалося християнське походження (крім чотирьох випадків, коли безконфесійні мали єврейське походження¹²). Кількість одружень між євреями і безконфесійними (християнками) є удвічі меншою, ніж шлюби між християнами, котрі перейшли на безконфесійність, і єврейками (7 і 15 шлюбів відповідно). Частково це можна пояснити тим, що єврейські жінки були менш самостійними і не могли обійтися без підтримки сім'ї та без посагу, відсутність якого майже не залишала шансів на вдале заміжжя. Одруження за межами спільноти спричиняло ще одну складність для сім'ї, з якої походили євреї – досить часто всі її члени опинялися в ізоляції, родини втрачали попередній статус і роль у спільноті¹³. Відсутність потенційних наречених серед одноплемінників могла штовхати батьків до іншої крайності – цілеспрямовано шукати їх поза спільнотою¹⁴.

¹² У 1875 р. євреї Ігнацій Роснер одружився в магістраті із Зузанною Фехтдеген, безконфесійною, батьки якої були євреями. Юдаїзм сповідували Александр Вальдман і Леві (Людвік) Інландер, які перейшли на безрелігійність і одружились з єврейками. Про останнього відомо, що він разом з братом Адольфом (власником аптеки, який разом з Якобом Піпесом був свідком у магістраті) на початку 1880-х років належав до соціалістичного гуртка, приятелював з Іваном Франком і навіть фінансово допомагав видавати його твори. Див.: *Грицак Я.* Між семітизмом й антисемітизмом: Іван Франко та єврейське питання // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2005. Вип. ІХ. С. 103. Лише на перший погляд виглядає змішаним шлюб єврея Ізидора Шенкера і безконфесійної Габрієли Марії Орлінської. Насправді, наречена походила з єврейської сім'ї Якоба і Басі Нахтлагер, які змінили прізвище на Орлінські й перейшли на римо-католицьке віросповідання в 1900 р. Див.: ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2482, арк. 167–167 зв. Їхня донька в 1908 р. покинула римо-католицьку релігію і виходила заміж як безрелігійна (Там само. Спр. 2278, арк. 87).

¹³ У 1909 р. римо-католик Рудольф Адамус звернувся до львівського рабина, щоб отримати дозвіл прийняти юдаїзм і одружитися з єврейкою. Своє рішення він пояснив впливом родичів нареченої: „ми могли одружитися за цивільною процедурою, та це вимагало переходу нареченої на безконфесійність. Цей спосіб виявився неможливим [...] ізраеліти вважають це тяжким гріхом для неї і для всієї родини, а дві молодші сестри могли або з великими труднощами, або навіть зовсім не вийти заміж за ізраелітів, які уникали б (знайомства з ними. – М. В.)” (ЦДІА України у Львові, ф. 701 (Єврейська релігійна громада, м. Львів), оп. 2, спр. 1727, арк. 2).

¹⁴ Як приклад – одруження синів Лейзора і Гінди Ротенберг з Дрогобицького повіту: у 1894 р. старший син Хаскль перейшов на римо-католицизм і одружився з християнкою (ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2457, арк. 134), а в 1910 р. його брат Мойзеш, не змінюючи віросповідання, одружився з безконфесійною (до цього сповідувала римо-католицьку релігію) у львівському магістраті (Там само. Ф. 201, оп. 4а, спр. 6863, арк. 10).

З-поміж тих чоловіків-євреїв, які одружувалися з безконфесійними, переважали особи старшого віку з високим суспільним статусом. Лише у двох випадках з шести вік наречених-євреїв був менший від 30 років. Одруження єврея Меєра Шмелькеса з Ідою Вольф у 1914 р. скоріш за все було легітимізацією зв'язку, який розпочався задовго до цього. Такі шлюби почастишали на початку ХХ ст., коли міська влада почала вживати заходів для зменшення кількості осіб, які не реєстрували стосунків¹⁵. Незаконне співжиття представників єврейської та християнської релігій не було чимось надзвичайним, однак для його легітимізації не було іншого способу, ніж конверсія.

Переходи на безрелігійність задля одруження стали одним зі способів зменшити тенденцію виходу євреїв (особливо чоловіків, які мали вищу освіту, професію) зі спільноти. Цей шлях знаходив розуміння навіть серед керівників єврейської громади Львова. Як свідчать протоколи магістрату, у червні 1893 р. адвокат Якоб Діаманд, довголітній член Ради і голова правління Прогресивної синагоги, засвідчив перехід з безконфесійності на римо-католицьку релігію Теклі Анни Спеннадел (Блезієн), дружини єврея Юди Спеннадела, матері трьох дітей¹⁶. Чоловік, будучи кандидатом адвокатури, вочевидь вирішив легалізувати шлюб до отримання диплому адвоката. Сімейне життя єврея і римо-католички тривало понад 10 років (у цей час Юда (Юліуш) Спеннадел регулярно сплачував релігійні внески як член Прогресивної синагоги¹⁷) і завершилося вихрещенням чоловіка, а 15 лютого 1904 р. вони одружилися вдруге в костелі св. Андрія¹⁸. Після короткого перебування в статусі без визначеної релігії на римо-католицизм повернулася й Антоніна Кремер, дружина дентиста Зигмунда Кремера. Той був євреєм, який став безконфесійним теж заради одруження, але бракує свідчень про його повернення в юдаїзм після шлюбу¹⁹. Іноді жінки лишалися безконфесійними і поверталися до первісного віросповідання щойно після смерті чоловіків – Марія Мантель (на протестантизм у 1901 р.²⁰), Катажина Вірт (на

¹⁵ Ця кампанія спрямовувалася насамперед на викорінення практики єврейських ритуальних шлюбів, які складали більшу половину всіх єврейських шлюбів. З цією метою чиновники магістрату в 1912 р. розіслали понад сотню листів-звернень до ритуально одружених євреїв. Див.: Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 3 (Львівський магістрат), оп. 1, спр. 5781.

¹⁶ Там само. Спр. 4057, арк. 7–8.

¹⁷ Sprawozdanie i zamknięcie rachunków zarządu Gminnej Synagogi Postępowej we Lwowie za czas od 1. września 1901 do 30. sierpnia 1902. Lwów, 1903; див. також за 1903, 1904, 1905 і 1906 роки.

¹⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2908, арк. 51. Їхня донька, Марія Юлія Спеннадел, вихована в римо-католицькій релігії, у 1907 р. стала безконфесійною і вийшла заміж за д-ра Якоба Гольдберга, єврея, який також був безконфесійним.

¹⁹ ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 5882, арк. 65–66. Цивільний шлюб відбувся 6 грудня 1912 р., а зміна віросповідання дружини 19 березня 1913 р.

²⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2278, арк. 18.

римо-католицизм у 1910 р.²¹). Отож, сімейні пари, де чоловік і дружина належали до християнської (католики або протестанти) і нехристиянської (євреї чи безконфесійні) релігії могли цілком легально існувати. Навіть якщо належність до різних віросповідань була формальною, факти творення таких зв'язків свідчать про певний рівень толерантності в суспільстві.

Стосовно єврейських жінок, то вони рідше зважувалися на конверсію до шлюбу, а після нього не завжди переходили на віросповідання чоловіка (лише три пари здійснили спільну конверсію)²². Чоловіки, які заради цивільного шлюбу були змушені переходити на безконфесійність, як правило, відразу після одруження знову ставали християнами, тоді як їхні жінки-єврейки могли не поспішати з конверсією й у більшості випадків лишалися єврейками чи безконфесійними. Дехто з одружених не змінював релігійну приналежність після шлюбу. Життя таких осіб, очевидно, не було простим, оскільки вимагало узгоджувати різний досвід, принесений з власних спільнот, а також перебування поза релігійною спільнотою.

Цивільний шлюб обирали переважно жінки з високим суспільним статусом – вчительки, власниці нерухомості, доньки заможних батьків. Траплялося, що вони були старшими за своїх обранців на шість–десять років (Перла Шехтер, Гелена Йокіш). Серед жінок, як і загалом серед усіх, хто одружувався в магістраті, значною є частка тих, хто народився за межами Галичини. Це показує, що Львів був містом з консервативними місцевими традиціями одруження²³.

Складніше говорити про ті випадки, коли і чоловік, і дружина перед шлюбом переходили на безконфесійність. Частина, без сумніву, належить до

²¹ Там само. Арк. 158.

²² Спільну конверсію (чоловік – з безрелігійності, жінка – з юдаїзму) після шлюбу здійснили в 1876 р. Юліан Собек і Френде Орнштейн, у 1888 р. – Зигмунд Майдінгер і Пепі Зніс, у 1912 р. – єврей Хаїм Лейб Ротштейн і Станіслава Немчиновська (обое стали римо-католиками). Через рік після шлюбу єврейка Гінде Рехелес перейшла на віросповідання чоловіка (безконфесійного) і Фані Гольдстауб (римо-католички). Вчителька Герміна Рейсс, дружина Теофіла Меленя, відомого публіциста й одного із засновників січового руху в Галичині, стала християнкою в 1914 р., через чотири роки після укладення цивільного шлюбу (ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2277, арк. 20 зв.).

²³ Якоб Кац називає схильність євреїв до ендогамії атавістичним залишком – небажання укладати змішані шлюби спостерігалось навіть у тих країнах Західної Європи, де більшість євреїв швидко емансипувалася, а прив'язаність до релігійної традиції відчутно ослабнула. На думку ізраїльського соціолога, тенденція до збереження ендогамії і соціальна відособленість були головною підставою для критиків ідеї суспільної інтеграції євреїв, яку не могли наблизити зміни правового статусу чи поведінки. Тому адаптація євреїв до нових умов була поверхневою і не могла призвести до серйозних змін (*Кац Я.* Исход из гетто. Социальный контекст эмансипации евреев 1770–1870. Москва, 2007. С. 236–237).

змішаних – Теофан Шляссбатович і Естер Альткорн, Микола Форський і Пепі Ландес, Пйотр Стахевич і Берта Фогль, Хаїм Ротштейн і Станіслава Немчиновська, Вацлав Гансьор і Чарне Кавалек, Сімхе Спіннадел і Герміна Рогажек, Станіслав Трільський і Густава Френкель, Єжи Тушовський і Едзя Гендель, Ізидор Вітгін і Валерія Пілявська, Мирон Гавришевич і Ернестина Бардах. Про єврейське походження одного з наречених свідчать не лише єврейські імена і прізвища, а й згадки про перехід на безконфесійність, який зазвичай здійснювали незадовго до шлюбу (переважно за місяць до планованої дати, зважаючи на 3-тижневий період для оголошення заповідей). Важко ідентифікувати іноземців (п'ятеро чоловіків і дев'ять жінок походили з-поза Австро-Угорщини), і тих, хто здійснював конверсію у місці постійного проживання*. З 19 пар, про 16 можна говорити як про повністю чи частково змішані (як у випадку з Якобом Гольдбергом і Марією Спеннадел, яка була єврейкою лише наполовину), що загалом підтверджує гіпотезу про те, що цивільні одруження були прерогативою тих, хто хотів легально укласти єврейсько-християнський шлюб. Траплялися випадки, коли євреї, будучи безконфесійними, одружувались з євреями. Ця новація стала особливо помітна на початку ХХ ст., про неї писали як про одну з причин помилок у єврейській статистиці²⁴. Причинами цього були, як видається, не правові заборони, а світоглядні чи ідейні (соціалізм) переконання.

Перехід обох наречених на безконфесійність потребував більше часу на бюрократичні процедури. Серед 16 випадків одружень між безконфесійними, у 6-ти пар колишніми євреями були чоловіки, у 10-ти – жінки. Як правило, християни після одруження поверталися до свого віросповідання (так вчинили Теофан Шляссбатович, Тит Корчинський, Роберт Барко), а щодо євреїв таких свідчень немає. Дві пари після одруження спільно змінили віросповідання (Францішек Рослер і Марія Мантель на євангелізм, Владислав Мотзка і Владислава Наткес на римо-католицизм). Решта, вочевидь, зберегли статус безконфесійних і надалі, чим можна пояснити різке збільшення у місті осіб цієї категорії (з 14 осіб у 1900 р. до 109 у 1910 р.). Діти, народжені в таких подружжях, не обов'язково ставали безконфесійними – наприкінці ХІХ ст. священики нерідко дозволяли на бажання батьків хрестити дітей (це також стосувалося євреїв)²⁵.

* Відповідно до закону, пара могла одружитися у Львові, якщо хоча б один із подружжя зареєстровано проживав у місті не менше 6 тижнів (справами реєстрації займався відділ поліції). Для зміни віросповідання потрібна була тільки довідка про реєстрацію.

²⁴ *Ecner B. Źródła błędów w statystyce żydów // Jedność. 1910. № 14.*

²⁵ У вересні 1893 р. двох дітей д-ра Еміля Латеїнера і Анни Левін (5-ти і 6-ти років) охрестили в Латинському кафедральному соборі, як записано в додатку, „згідно з волею і розумом згаданих тут родичів”, хоча самі батьки сповідували юдаїзм (ДАЛЮ, ф. 3, оп. 1, спр. 4053, арк. 59–61).

Щодо віку й соціального статусу осіб, які вступали в цивільні шлюби, то за першим показником вони були старшими, через римо-католицькі пари, оскільки для них це був зазвичай другий або третій шлюб (після розлучення). На той час прийнятним вважали, коли жінка була молодшою від чоловіка не менш як на 10 років, та серед досліджуваних пар – переважно однолітки або особи з незначною різницею у віці.

У XIX і на початку XX ст. зберігся поділ на стани, де одним з критеріїв були походження і професія. Одружувалися переважно всередині свого стану, чим підтримували загальноприйняті консервативні норми. Пари, які обирали цивільний шлюб, здається, загалом дотримувалися цих принципів. Більшість наречених працювали на посадах, які давали змогу утримувати сім'ю. За невеликим винятком їх усіх можна віднести до представників середнього класу. Серед професій чоловіків найчастіше зустрічаються працівники залізниці імені Карла-Людвіга, урядовці різних державних і приватних установ, військові, купці, інженери, лікарі, кандидати адвокатури. Ці професії мали високий суспільний статус, але він передбачав теж відповідну поведінку. Тому для них офіційна реєстрація шлюбу, навіть змішаного, могла бути стимульована очікуваннями оточення. Кар'єрне просування також багато в чому залежало від того, чи кандидат на вищу посаду не жив у конкубінаті.

Важливу роль відігравав релігійний чинник. У більшості змішаних шлюбів наречений належав до християнської, а наречена до юдейської (єврейської) релігії. У книзі реєстрації цивільних шлюбів не згадано жодного випадку, коли християни після одруження приймали юдаїзм. Випадки повернення християн у попередню релігію були частими, але особи єврейського походження рідко (принаймні не відразу) зважувалися переходити на християнство. Частина євреїв так і лишалися безконфесійними. Можливо, чоловіки були сильніше прив'язані до релігії, ніж жінки, позаяк останні переважно були домогосподарками і не брали активної участі в громадському житті. Тут можна погодитися з висновками британського дослідника Вернера Моссе, який вважав, що єврейські жінки після одруження з неєвреями досить швидко позбувалися своєї ідентичності, тоді як чоловікам для досягнення цього потрібно було, аби змішані шлюби уклалися у двох чи трьох попередніх поколіннях²⁶.

Церковні шлюби

Шлюби, укладені в церквах і релігійних інституціях, склали абсолютну більшість усіх легальних одружень не лише в Галичині, а й усіх провінціях, що мали представництво в австрійському парламенті. Довіривши духовним особам

²⁶ Mosse W. The German-Jewish Economic Elite, 1820–1935: A Socio-Cultural Profile. Oxford, 1989. P. 334.

реєстрацію актів шлюбу, держава регулювала лише найважливіші аспекти цієї процедури, надаючи релігійним канонам кожного віросповідання силу закону. Церковні шлюби відрізнялися від цивільних процедурою укладення, але обидві форми були рівносильними. Ті, хто одружувався згідно з релігійними традиціями, погоджувалися водночас і на підпорядкованість церковним правилам, зокрема це стосувалося релігійного виховання дітей і розлучень. До питання розірвання шлюбу існувало подвійне ставлення – для католиків розлучення були заборонені (з цього правила були винятки), однак дозволені всім некатолікам. Через це у змішаних пар часто виникали труднощі. Для єврея, який охрестився до одруження, не залишалося можливості легально розлучитися, навіть якщо він, покинувши сім'ю, повертався до своєї первісної релігії²⁷.

Кількість змішаних шлюбів, укладених за християнськими традиціями, прямо залежала від кількості конверсій. Одруження з неєвреем, вочевидь, було однією з найважливіших причин єврейських вихрещень (поряд з прагматичними мотивами)²⁸. У період від 1868 р., коли державні органи зобов'язали контролювати і реєструвати зміну віросповідання громадян, до кінця 1914 р. у Львові бажання залишити юдаїзм задекларувала 971 особа. З них римо-католицизм обрали 67,86 % (659 євреїв), євангелізм аугсбурзького і гельветського напрямів 14,01 % (136 осіб), греко-католицизм 13,59 % (132 особи) і лишилися без конфесійної приналежності 4,87 % (47 осіб)²⁹. Утім, цей розподіл спирається на декларації самих євреїв, а не на дані церков, де євреї приймали хрещення. Останні теж не можна віднести до надійних, адже іноді священики могли приховувати факти хрещення тих євреїв, які не отримали дозвіл від магістрату³⁰. Та ці випадки були поодинокими, тому можна припустити, що справжня цифра єврейських вихрещень у місті була близькою до тієї, що зафіксована органами, відповідальними за видачу дозволів на зміну віросповідання.

Серед тих, хто полишав юдейську релігію у Львові, абсолютну більшість склали неодружені чоловіки й жінки молодого віку (20–40 років), що було

²⁷ *Allerhand M.* O rozwodzie małżeństwa żydowskiego // Księga pamiątkowa wydana w setną rocznicę ogłoszenia kodeksu cywilnego z dnia 1. czerwca 1811 roku. Lwów, 1911. S. 9–47.

²⁸ Див.: *W poszukiwaniu religii doskonałej? Konwersja a Żydzi / Red. A. Jagodzińska.* Wrocław, 2012. S. 16–18.

²⁹ *Gruński S.* Zmiana wyznania we Lwowie 1868–1908. Lwów, 1908; *Wnęk K., Zyblikiewicz L., Callahan E.* Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857–1938. S. 93–108; ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп 2, спр. 2277–2278.

³⁰ У вересні 1897 р. в кафедральному соборі св. Юра охрестилася 18-річна єврейка Марієм Рох, яка не отримала дозволу адміністративної влади (цим займався VIII департамент магістрату), а лише дозвіл Митрополичого ординаріату (ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 6830, арк. 174). У копіях метричних записів, надісланих до магістрату, згадки про цей випадок немає (Там само. Спр. 3431).

характерно для конверсій на території Галичини і загалом Австро-Угорщини. Місцем народження лише 32,15 % з них був Львів (для осіб, які змінювали віросповідання у 1899–1914 рр.), ще 10 % неофітів це іноземці, а більшість становили вихідці з провінції³¹. Існували також невеликі соціальні відмінності між неофітами, які обирали римо- чи греко-католицизм і євангелизм. На перехід у протестантське віросповідання найчастіше зважувалися іноземці, переважно купці з Росії, які приїжджали до Львова, щоб охреститися (подібно діяли й торгові агенти зі Львова, які їздили в Гамбург чи Берлін)³². Російські євреї були схильні обирати протестантську церкву через відсутність довгої процедури підготовки до хрещення і відносну легкість прийняття неофітів. Також на цю віру часто наверталися військові, які відбували службу у Львові. Греко-католицький обряд, який найбільше поповнювали єврейські неофіти в кінці 1880-х і в 1890-х роках, часто обирали мешканці провінційних сіл і містечок з переважаючим українським населенням. Там священники не відважувалися самостійно вихрещувати євреїв і відправляли їх до Львова, переважно в собор св. Юра³³. Ці особи (здебільшого молоді єврейки, які хотіли вийти заміж за греко-католиків) часто діяли проти волі батьків, втікаючи з дому в супроводі наречених. Нерідко їх переслідували і насильно повертали додому. Якщо їм не вдавалося вийти заміж, то через відсутність грошей, освіти і підтримки з боку родини, ці молоді неофіти залишалися у Львові, поповнюючи ряди міських низів – слуг, поденних працівників, повій, жебраків, або ж шукали можливості вернутися у спільноту і помиритися з родиною.

Римо-католицький обряд обирала більшість євреїв, які вихрещувалися в місті. Тут траплялися й малолітні особи до 24 років (змінювати віровизнання дозволяли від 14 років) без освіти і засобів до життя, які шукали підтримки в християнських закладах. Римо-католицький обряд найбільше приваблював тих, кому єврейське віросповідання заважало отримати вищу посаду (це стосується передовсім державних службовців). До потенційних неофітів часто зараховували більшість єврейської торгово-промислової еліти, хоча самі вони рідко змінювали релігію, однак часто вихрещували своїх дітей³⁴. На статус безрелігійних переходили здебільшого ті, хто прагнув укласти цивільний шлюб.

³¹ ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2277, 2278. Для порівняння, у Кракові серед 444 євреїв, що заявили про відречення від юдаїзму в 1887–1902 рр., лише 10 % були мешканцями міста, 23,4 % – іноземцями, а 66,2 % прибули з різних населених пунктів Галичини. Див.: *Thon J. Die Juden in Oesterreich... S. 77–78.*

³² ЦДІА України у Львові, ф. 427, оп. 1, спр. 1094, 1213, 1330; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zespół 427, sygn. 84–85.

³³ ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 3725, 3886, 3975, 4057, 4242, 4389.

³⁴ У 1891–1892 рр. вихрестилися п'ятеро дітей Йозефа Колішера, засновника і багаторічного директора Галицького іпотечного банку (ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 3886, арк. 41–48; спр. 3975, арк. 37–42).

Перш ніж змінити віросповідання, євреї повинні були підписати спеціальний протокол-прохання в магістраті, де серед іншого вказували час і місце народження, імена батьків, професію. У цьому ж протоколі формально засвідчували добровільність переходу на іншу віру (це також підтверджували двоє свідків підписами), а також вказували причину такого кроку. Зазвичай вказували єдину причину – захоплення християнською релігією з раннього віку. Міська влада прихильно реагувала на ці звернення і найчастіше дозволяла євреям перейти на іншу релігію, про що їм надсилали спеціальні повідомлення. Лише після отримання цього дозволу євреї могли звертатися до священників чи пасторів, хоча траплялися випадки, коли магістрат видавав дозволи вже охрещеним євреям³⁵. Якщо йшлося про виняткові випадки (загроза переслідувань з боку родичів-ортодоксів, тощо) період підготовки євреїв до прийняття Святих Тайн (катехуменат) міг бути скорочений або зовсім відмінений.

Одруження з особами християнського віросповідання не було головною причиною єврейських конверсій, принаймні у Львові. З-поміж понад 500 вихрещених у місті євреїв, імена і прізвища яких згадані в III і IV томах книги реєстрації зміни віросповідань при магістраті (за 1898–1914 рр.), тільки близько 10 % (до 50 осіб) невдовзі одружилися з християнськими партнерами (шлюб чи заповіді відбулися в тому ж або наступному році). Очевидно, що спираючись лише на дані збережених оригіналів метричних книг парафіяльних церков і костелів Львова неможливо відстежити подальшу долю всіх неофітів, так як вони могли одружуватися десь на провінції. Якщо віросповідання змінювала єврейська сім'я, то чоловік і дружина були зобов'язані одружитися повторно, але ці пари не можна вважати ані змішаними, ані такими, що вихрестилися заради одруження³⁶. Як видається, причин такої низької частки євреїв, для яких головним мотивом зміни віросповідання було одруження, існувало декілька: 1) у столицю краю прибувало багато євреїв з інших місцевостей саме заради вихрещення, а не вихрещення і одруження; 2) хрещення саме по собі означало в майбутньому одруження з християнином / християнкою,

³⁵ 3 липня 1893 р. охрестився урядовець Іпотечного банку Адольф Дамаск (помер через три дні), цього ж місяця його вдова і дочка також прийняли хрещення в Латинському кафедральному соборі, але дозвіл на зміну релігії отримали лише 19 серпня (ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 34057, арк. 24–27).

³⁶ Як правило, одруження відбувалося в тій же церкві, де хрещення. Євреї Йозеф Нусбаум і Розалія Сільберштейн-Нусбаум, які одружилися за єврейським обрядом у Варшаві приблизно на початку 1890-х років, охрестилися 17 липня 1901 р. в костелі св. Миколая (ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2482, арк. 196); там само відбулося їх повторне одруження 17 лютого 1902 р. (Там само. Спр. 2941, арк. 127). Цим же шляхом пішли Якоб Орлінський і Берта Мехрер – їх хрещення відбулося за декілька тижнів до одруження 4 серпня 1900 р. у костелі св. Миколая (Там само. Арк. 101 зв.).

проте молоді неофіти потребували багато часу на адаптацію в новому оточенні і відкладали створення сім'ї³⁷.

Євреїв, які задля одруження з християнами здійснювали конверсію, можна умовно розділити на декілька груп. До першої належали ті, котрі походили з нижчих верств єврейської спільноти і перебували на вступному етапі асиміляції в неєврейський світ. Часто це були молоді дівчата, які виховувалися в убогих ортодоксійних сім'ях, або сироти, що змалку працювали прислугами чи кухарками в християн. Шлях перших до одруження найчастіше починався з втечі від батьків до Львова, де вони зверталися до однієї з церков з проханням про хрещення. У Львові було декілька місць, куди євреї найчастіше приходили в таких випадках – собор св. Юра, Латинський кафедральний собор, ряд монастирів – бенедиктинів, бенедиктинок, шариток, василіянок. Якщо євреї чи єврейка прагнули прийняти хрещення в греко-католицькому обряді, то вони могли розраховувати на опіку митрополичого уряду і найчастіше знаходили притулок на площі св. Юра, 5 у митрополичому палаці. Тут їх утримували при кухні, іноді забезпечуючи роботою, принаймні до хрещення, і допомагали отримати дозвіл від магістрату. З 43 єврейських неофітів, які в 1889–1897 рр. охрестилися в соборі св. Юра, лише семеро не мешкали на площі св. Юра, 5³⁸. Від моменту їх приїзду до хрещення могло пройти від кількох тижнів до кількох місяців і навіть довше. Як видно із двох протоколів свідчень (перший складений 28 квітня 1891 р. у соборі св. Юра, другий – 14 серпня 1891 р. у магістраті³⁹) 17-річної єврейки Сури Розен (Шварц), вона приїхала на початку 1891 р. з села Багатківці, повіт Підгайці, де жила з матір'ю Міклею Шварц, а її батько, Герш Розен, помер вісім років тому. Діставшись залізницею з Тернополя до Львова (а з Багатковець до Тернополя її привіз наречений Михайло Шмудь), вона почала працювати на службі в одного з львівських пекарів, а згодом на кухні при греко-католицькому митрополичому палаці. Дозвіл на зміну віросповідання був наданий 17 серпня 1891 р., і вже наступного дня Сура Розен охрестилася, отримавши ім'я Марія⁴⁰. Про її одруження немає жодних записів, але не виключено, що вона повернулася додому і там вийшла заміж. Її ровесниця Фейга Лангсам з Бірчі, повіт Добромилів (згодом у документах замість села Бірча з'явилося інше село того ж повіту – Добра), звернулася до магістрату 15 грудня 1892 р., охрестилась у соборі св. Юра 12 січня 1893 р. і там же повінчалася 9 квітня 1896 р. з Дмитром Демкович-Добрянським, який походив зі села

³⁷ Вихрещені євреї наслідували шлюбні стратегії християн – 16-річний єврей Герш Коппель, який охрестився в 1891 р. у греко-католицькому храмі (Григорій Шварцфельд-Розенблатт за прізвищем матері), через дев'ять років одружився з римо-католичкою Юзефою Бенецькою (Там само. Спр. 6830, арк. 31).

³⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 3426, 6830.

³⁹ ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 3886, арк. 3–6.

⁴⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 6830, арк. 34 зв.

Добра⁴¹. Можна припустити, що Фейга (Теофіла) Лангсам у 1893–1896 рр. жила разом з нареченим, а довга перерва між хрещенням і одруженням зумовлена віком чи матеріальними проблемами наречених. Анна Кац з Купчинець, повіт Тернопіль, охрестилася 25 травня 1889 р. У листопаді 1890 р. у неї народилася донька Ольга, яку вона також охрестила за греко-католицьким обрядом, але шлюб з її батьком, Іваном Подброжним, був зареєстрований щойно в червні 1891 р.⁴² Подібні ситуації виникали часто, оскільки непоодинокими були факти співжиття до шлюбу⁴³.

Спільним для цих випадків є вихрещення в ранньому віці і допомога церковних інституцій. Крім собору св. Юра, євреї-неофіти могли довгий час перебувати в закладі св. Йосифа для невиліковних хворих (вул. Куркова, 43), монастирі Сестер Милосердя (вони утримували сиротинець на кошти фундації Я. Лукасевича, і з його ж грошей формували невеликі посаги для своїх підопічних), закладі св. Терези (вул. Лева Сапєги), монастирях назаретанок (вул. Люблінської унії, 9), францисканців і бенедиктинів. Відомо також, що школа (згодом інтернат) при монастирі василіян, яку заснував Сильвестр Сембратович у 1884 р., також стала місцем, де молоді єврейки готувалися до переходу на греко-католицьке віросповідання⁴⁴. Однак, попри видимий вплив, який здійснювали на євреїв духовні греко-католицького і римо-католицького обрядів, вони рідко опікувалися неофітами після хрещення. Немає відомостей про спроби влаштувати ними шлюби між колишніми євреями і християнами зі своїх парафій, а якщо такі випадки й мали місце, то були поодинокими⁴⁵. У другій половині XIX і на початку XX ст. шлюб втратив значення як один з

⁴¹ ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 3975; ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 3430, арк. 115; спр. 6830, арк. 64.

⁴² ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 3424, арк. 117; спр. 3426, арк. 41 зв.

⁴³ Один з випадків незареєстрованого співжиття між християнином і єврейкою зафіксовано в 1891 р. – безробітний Петро Пишнік „жив на віру” з єврейкою Лаєю Фаєр (у документі названа Розалія Пишнік *recte* Лая Фаєр), і в цьому зв’язку народилося троє дітей. Він же був одним із свідків під час складення заяви в магістраті про конверсію Лаї Фаєр на греко-католицьке віросповідання (ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 3886, арк. 10–11).

⁴⁴ У вересні 1896 р. 21-річна Перла Салітерман з Бучача заявила про свій перехід на греко-католицьке віросповідання; вона жила у виховному закладі василіян на вул. Зиблікевича, 24. Її хресними батьками стали священник Микола Белевич і Гелена Гузар, дружина Євгена Гузара, директора цього виховного закладу (ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 6830, арк. 156 зв.).

⁴⁵ Дослідник єврейських конверсій Якуб Гольдберг дотримувався думки про те, що католицьке духовенство займалося аранжуванням змішаних шлюбів, особливо в другій половині XVIII і на початку XIX ст. Аргументами для цих висновків стали факти перебування неофітів у католицьких монастирях, де також забезпечували їх посагом для одруження. Час між хрещенням і одруженням, на думку вченого, також свідчить про запланованість долі євреїв – чим менший він був, тим більша вірогідність того,

основних засобів інтеграції для єврейських неофітів, що відобразилося на позиції духовенства в цьому питанні. Характерною особливістю євреїв, які зверталися за допомогою до релігійних інституцій, була бідність і намагання покращити становище через зміну віросповідання, меншою мірою через одруження. Вихрещені євреї керувалися загальним правилом і одружувалися переважно в межах свого соціального середовища.

За дещо відмінними схемами діяли ті, котрі належали до середніх і вищих суспільних верств. Тут набагато частіше вихрещення і шлюби були наслідком тривалої культурної і суспільної взаємодії в кількох попередніх поколіннях. Вони не шукали роботи чи житла з допомогою церковних інституцій, хоча через потребу катехуменації іноді жили деякий час у монастирях. Для євреїв і християн, які тривалий час контактували в економічній, суспільно-політичній чи іншій сферах, при виборі подружніх партнерів релігійні відмінності були менш важливими, поступаючись таким критеріям, як статус у суспільстві й матеріальне становище. Конверсія задля одруження знаходила розуміння в оточуючих і сприймалася легше самими євреями, оскільки їх батьки зазвичай не забороняли, а то й сприяли цьому.

Своєрідною підгрупою у цій категорії були шлюби військових. Військова служба далеко від рідних місць створювала умови для змішаного шлюбу. Одруження військових-християн із євреями, а також вихрещення і наступне одруження євреїв, які проходили службу, стали особливо поширеними в містах з численними гарнізонами – Львові, Перемишлі, Кракові. Щоправда, кількість євреїв у війську була незначною – 6,7 % загалом у Галичині (1900 р.)⁴⁶, але їх частка була вищою серед офіцерського складу. Останні нерідко зважувалися на конверсію і частіше обирали протестантську релігію або безконфесійність, ніж католицьке віросповідання. Одруження військових регламентували правила статуту, одне з яких передбачало отримання дозволу на одруження від командування⁴⁷. Наречена перед шлюбом вносила визначену суму грошової застави, крім того, одруження мало поліпшити матеріальний стан військових. За таких умов, більшість змішаних шлюбів створювали християни-військові, які одружувались з доньками єврейських купців і багатих шинкарів. Через бюрократичні перешкоди шлюб іноді відкладали – Іван Михалечко і Перла (Марія Іоанна) Аксельрод, донька пропінатора і власника нерухомості з Бережан,

що пара була підібрана задалегідь (*Goldberg J. Konwersja i mariaż // Kwartalnik Historyczny (Warszawa). 1984. № 1. S. 137–144; Idem. Żydowski konwertycy w społeczeństwie staropolskim // Żydzi w społeczeństwie, gospodarce i kulturze Rzeczypospolitej szlacheckiej. Kraków, 2012. S. 207–265*).

⁴⁶ *Baczkowski M. Pod czarno-żółtymi sztandarami. Galicja i jej mieszkańcy wobec austro-węgierskich struktur militarnych 1868–1914. Kraków, 2003. S. 127.*

⁴⁷ Військові командири не були зацікавлені збільшувати кількість одружених солдатів (існував певний ліміт і для офіцерів – 30–40 %) (*Ibid. S. 141*).

оголосили заповіді про одруження в листопаді 1890 р. (хрещення нареченої відбулося 27 травня 1890 р.⁴⁸). У костелі св. Миколая 19 червня 1900 р.⁴⁹ повінчалися Андрій Поланський, офіцер 19 легіону, і Гелена Марія Френкель, донька Соломона і Перли Геллер, а 11 жовтня 1903 р.⁵⁰ офіцер з того ж полку Іван Якубовський і Марія Юзефа Райх, донька Лейба і Дебори Бухбаум. За спогадами Мілени Рудницької, її батьки Іван Рудницький та Іда (Ольга) Шпігель, донька львівського шинкаря, познайомилися в 1878 р. під час добровільної служби батька у Львові. Їх одруження відклалося на десятиліття – до 1888 р., коли Іда проти волі батьків охрестилася в монастирі бенедиктинок⁵¹. Цей шлюб, як і більшість змішаних, викликав негативну реакцію й у батьків нареченого, але згодом родина змирилася. Натомість батьки Іди Шпігель відтоді не спілкувалися з нею, і тільки з часом відновилися стосунки з сестрою і молодшим братом.

Велика частина єврейсько-християнських шлюбів укладалася серед представників інтелігенції – урядовців різних рангів, осіб так званих вільних професій, студентів. Для них, як і для всіх, хто одружувався, важливими були кілька критеріїв, серед них – посаг нареченої. Приблизна „шкала” величини посагу і відповідної їй посади нареченого на початку ХХ ст. виглядала так: маючи 60–40 тисяч корон посагу, дівчина могла розраховувати на чоловіка-лікаря, адвоката чи урядовця на високій посаді. Біля 20 тисяч корон посагу могли привабити інженера, ветеринара чи урядовця зі середньою зарплатою. Деякі кухарки, покоївки, які нерідко володіли 1–5 тисячами корон готівкою, шукали ремісників чи торговців, які розвивали свою справу⁵². Впливові родичі, репутація, відсутність боргів, кар’єрні перспективи, фізичне здоров’я – ці фактори також враховували при пошуку майбутнього чоловіка чи дружини. Шлюб майже повсюди вважали вдалим, якщо наречені походили із родин з однаковим статусом і достатком.

Найбільшими виразниками таких консервативних поглядів була міська еліта – інтелігенція і торгово-промислова буржуазія. Серед них, як відомо, налічувалося багато євреїв, яких, попри суспільну й економічну інтегрованість, сприймали як окрему групу. Ця відособленість не була перешкодою для створення змішаних сімей, однак такі факти намагалися замовчувати і всіляко завуальювати, уникаючи наголосу на релігійних відмінностях.

⁴⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 6830, арк. 11.

⁴⁹ Там само. Ф. 618, оп. 2, спр. 2941, арк. 97 зв.

⁵⁰ Там само. Арк. 155.

⁵¹ *Рудницька М.* Статті. Листи. Документи / Упоряд. М. Дядюк. Львів, 1998. С. 46–49.

⁵² Інформація з оголошень львівського щомісячного часопису для тих, хто шукав наречену / нареченого: *Małżeństwo. Miesięcznik poświęcony ogłoszeniom i sprawom osób stanu wolnego (Lwów)*. Nr 1–16 (15 maja 1911 – 1 września 1912).

Серед вихідців із вищих верст повторювалася та ж тенденція, що й у інших груп – частіше єврейки виходили заміж за християн, ніж євреї одружувалися з нареченими з католицьких чи протестантських сімей. Можливо, це пов'язано з приписами Талмуду, який наказує вести родовід дітей від матері-єврейки, а не від батька. Також суспільний статус євреїв-вихрестів був нестабільним, і тому батьки рідше погоджувалися віддавати своїх дочок заміж за них. Як і жінки, чоловіки здебільшого вихрещувалися перед одруженням з християнками, хоча серед них частіше траплялися випадки вихрещень задовго до шлюбу або навіть багаторазова зміна віросповідання⁵³. Крім того, існувала більша імовірність того, що чоловік, який до одруження сповідував юдаїзм, повернеться до нього разом з родиною⁵⁴.

Важко визначити як часто вихрещені євреї одружувалися з тими, хто походив зі змішаних сімей. У 1897 р. єврей Йозеф Охс охрестився в костелі св. Миколая і там же одружився з Якобіною Шайфер, мати якої в 1892 р. перейшла з юдаїзму на римо-католицьке віросповідання, будучи на той час вдовою⁵⁵. Яким було віросповідання її чоловіка, полкового лікаря Якоба Шайфера, невідомо. Шлюб Якобіни Шайфер із Йозефом Охсом тривав недовго – через три роки чоловік помер, а молода вдова вийшла заміж за Станіслава Гадомського (римо-католик) і виїхала на його батьківщину в Королівство (Царство) Польське⁵⁶.

Інша складність виникає через тенденцію змінювати прізвища (крім імен) після хрещення, особливо це актуально для чоловіків, котрі займали високі посади в управлінні⁵⁷. Подібна тенденція, однак, не могла стати основною, через те, що випадки єврейсько-християнських шлюбів відносно загальної кількості

⁵³ Показовим є випадок Хаскля (Мар'яна Зенона) Ротенберга, бухгалтера з села Губичі Дрогобицького повіту. Вперше він здійснив конверсію 25 березня 1892 р., навчаючись у 8 класі гімназії ім. Франца Йосифа у Львові. Уже через рік (10 серпня 1893 р.) повернувся в юдаїзм, перебуваючи вдома (звернення надійшло до староства в Дрогобичі). 6 лютого 1894 р. він удруге перейшов на католицьке віросповідання у Львові, а 18 серпня того ж року одружився в костелі св. Андрія з Маріанною Монілою (ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2457, арк. 263 зв.). З листування між магістратом Львова і повітовою владою у Дрогобичі виходить, що причиною таких частих конверсій була негативна реакція батька Хаскля, Лейзора Ротенберга, на бажання сина одружитися з християнкою (ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 3975, арк. 87).

⁵⁴ Ісак Маєр Кернер охрестився в 1900 р., одружився, а в 1909 р. заявив про конверсію на юдаїзм разом з дружиною і дітьми (ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2278, арк. 100 зв.).

⁵⁵ Там само. Арк. 102–103.

⁵⁶ Там само. Спр. 2457, арк. 238. Ця пара розлучилася в липні 1921 р.

⁵⁷ Відомо, що Володимир Йозеф Орський, конципієнт Казначейства (Фінансової прокуратури), змінив прізвище з Оренштейн у 1889 р., через рік здійснив конверсію, а в 1891 р. одружився з Людмилою Мош, яка, можливо, теж мала єврейське походження (Там само. Спр. 2461, арк. 31 зв.–32).

одружень були нечастими і, відповідно, більшість вихрещених євреїв одружувалися з особами християнського походження.

Єврейки, які здійснювали конверсії і виходили заміж за християн, переважно мали добру освіту. Ольгерд Гурка і Ванда Лілієн познайомилися під час навчання у Львівському університеті й невдовзі одружилися. Свідками шлюбу стали професор Львівського університету і науковий керівник нареченої Станіслав Закшевський і Вітольд Гурка⁵⁸. Батько Ванди, Йозеф Едвард Лілієн, був одним з головних діячів асиміляційного табору, братом Адольфа Лілієна, відомого адвоката й одного з активних прихильників єврейської асиміляції (засновник товариства „Agudas Ahim”, президент львівського Кола Товариства народної школи ім. Б. Гольдмана). Згодом, Ванда Лілієн-Гурка стала однією з небагатьох жінок, які здобули титул доктора філософії перед Першою світовою війною⁵⁹, а її чоловік – відомим істориком у міжвоєнній Польщі, а під час Другої світової війни був керівником відділу національних справ екзильного польського уряду⁶⁰. Гізель Дубенська охрестилася в 1904 р. і в цьому ж році отримала диплом про закінчення філософського факультету (керівник Людвік Фінкель). Через чотири роки вона вийшла заміж за Броніслава Геберта, професора ІV львівської гімназії. У співавторстві з чоловіком, а згодом самостійно, Гізель Дубенська написала ряд підручників з історії для шкіл⁶¹.

Траплялися, хоч і поодинокі, випадки повернення вихрещених євреїв, які уклали церковний шлюб, на юдаїзм. Римо-католик Владислав Озимкевич одружився в 1897 р. у костелі св. Миколая з Барухою (Владиславою Марією) Фінкель, єврейкою, котра охрестилася незадовго до шлюбу⁶². Через чотири роки після шлюбу Владислава Фінкель здійснила конверсію на юдаїзм, залишаючись при тому дружиною В. Озимкевича⁶³. Це вказує на достатньо високий рівень віротерпимості у змішаних сім'ях, як і на те, що зміни віросповідання поступово стали формальним, не пов'язаним із внутрішніми процесами, кроком⁶⁴.

⁵⁸ Там само. Спр. 2933, арк. 17 зв.

⁵⁹ *Suchmiel J. Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939. Częstochowa, 2000. S. 96.*

⁶⁰ *Piawski K. Górką Olgię // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław, 1960. T. VIII/3. Zesz. 38. S. 414–416.* Їх сімейне життя тривало недовго, оскільки в 1927 р. Ольгерд Гурка одружився вдруге з Іреною Ключинською.

⁶¹ Див.: *Gebert B., Gebertowa G. Historia starożytna. Lwów–Warszawa, 1921; Gebertowa G. Historia dla V klasy szkół powszechnych III stopnia. Lwów–Warszawa, 1937.*

⁶² ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2482, арк. 72.

⁶³ Там само. Спр. 2278, арк. 30 зв. Непоодинокими теж були реконверсії жінок після смерті чоловіка.

⁶⁴ Для деяких євреїв зміни віросповідання стали відображенням історії сімейного життя: єврей Якоб Гейнбах, приватний урядовець, прийняв хрещення у Відні й одружився з Аделою Аусермаєр. Після її смерті (5 грудня 1905 р.) повернувся до первісного віросповідання (8 січня 1906 р.) та одружився з єврейкою Ольгою Первеслер

Народжені у змішаних подружжях діти були християнами, хоч у дорослому віці їм могли дорікати єврейськими коренями. Прикметним є те, що навіть дуже добре адаптовані євреї не могли (чи не вважали за потрібне) приховати факт конверсії. Вихрещені євреї, як і діти зі змішаних родин, були виокремленою, суспільно видимою групою, що, однак, не створювало великих перешкод на шляху реалізації їх кар'єри чи в нав'язуванні міжособистих контактів⁶⁵. При розлученні батьків діти зі змішаних сімей найчастіше залишалися християнами. Лише у виняткових випадках після розлучення дітей наvertsали в юдаїзм, при цьому могли виникати труднощі – у 1909 р. магістрат не видав дозвіл на зміну віросповідання синові єврейки і християнина, який після розлучення до 14 років проживав з матір'ю та її ортодоксійною родиною⁶⁶.

Ставлення влади і суспільства до змішаних шлюбів

Ставлення місцевої влади і суспільства до єврейсько-християнських шлюбів дещо різнилося, але загалом було негативним. Влада ставилася до змішаних шлюбів ліберальніше, оскільки була законодавчо зобов'язана реєструвати змішані (цивільні) шлюби. У суспільстві загалом негативна картина суджень варіювалася від рішучого неприйняття до примирливого ставлення, як до необхідного зла.

Австрійська влада на законодавчому рівні забороняла укладати єврейсько-християнські шлюби, однак не було істотних обмежень для тих, хто перед цим здійснював конверсію. У Галичині державні органи зайняли нейтрально-консервативну позицію і не висловлювалися на підтримку єврейсько-християнських шлюбів. Місцева польська адміністрація теж не чинила перешкод стосовно зміни віросповідання, навіть кількаразової. Невідомі теж спроби

(7 лютого 1906 р.) у Львові, однак вже через два роки розлучився (ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 5383, арк. 9). Вихрещена в 17-річному віці (1899 р.) єврейка Гелена Марія Клейнер у 1910 р. повернулася на юдейське віросповідання, щоб одружитися з євреєм (Там само. Спр. 5594, арк. 65–68).

⁶⁵ Пишучи про стосунки поляків і євреїв, зокрема інтелігенції, у провінційних містах Східної Галичини, Ядвіга Гоф зауважує, що досконале знання мови і відповідна поведінка (наприклад, участь у святкуваннях), а не конфесійна приналежність, були критеріями, що поділяли євреїв на „своїх” і „чужих” (*Hoff J. Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym. Rzeszów, 2005. S. 55–56*).

⁶⁶ *M. Duszołapstwo // Jedność. 1909. № 4*. Ця відмова викликала обурення редакторів асиміляторського тижневика, які домагалися однакового ставлення до євреїв і християн від органів державної влади. Подібний випадок трапився у Кракові в 1900 р. – єврейка Бліма Сладовська покинула чоловіка й повернулася в місто з 2-річним сином, маючи намір повернутися з ним у попереднє віросповідання. Колишній чоловік намагався перешкодити наверненню сина в юдаїзм і почав їх переслідувати. У підсумку, за публічне зневаження християнської релігії жінка була арештована (*Głos Narodu (Kraków). 1900. № 70*).

використати змішані шлюби в політичних чи пропагандистських цілях. Коли в 1892 р. угорський сейм вкотре розпочав розглядати проект закону про змішані шлюби, урядова „Gazeta Lwowska” надрукувала з цього приводу досить в’їдливий коментар: „цей проект підтримують певні кола, яким вигідно, аби сини Арпада одружувалися з доньками семітської плутократії, якої дуже багато в Пешті”⁶⁷. Влада формально могла відмовити в реєстрації цивільного шлюбу, і ця відмова могла бути оскаржена в Намісництві і далі в Міністерстві внутрішніх справ, однак нічого не відомо про такі випадки. У міру того, як ліберальні засади втілювалися в законні форми, розвивався інститут цивільних шлюбів, і цей процес був незворотним.

Власну точку зору на змішані шлюби мала духовна влада, насамперед Католицька церква. Її вплив на процедуру укладення шлюбу, навіть після відміни умов конкордату 1855 року, був визначальним для більшої частини населення. Цивільний кодекс 1811 року містив норму, відповідно до якої влада могла змусити священника надати шлюб, якщо порушувалися релігійні канони, але були дотримані норми світського права (як у випадку змішаних шлюбів). Після 1868 р. примус до представників духовенства не застосовували, натомість внесли зміни до закону, дозволивши цивільні шлюби⁶⁸. Папа Пій IX в алокації „Multis gravibusque” (1860 р.) назвав цивільні шлюби „легальним конкубінатом, який веде до остаточної загибелі душі”. Його наступник Леон XIII також видав низку застережень проти такої практики⁶⁹. На той час розрізняли цивільний шлюб і цивільне подружжя – перший визначався лише процедурою укладення, натомість цивільне подружжя – це сім’я, що керується світським, а не церковним правом у таких питаннях, як релігійне виховання дітей, розлучення, повторне одруження. Цивільні шлюби найчастіше були змішані, що, однак, не перешкоджало в подальшому сімейному житті дотримуватися церковних заповідей. Про це свідчить і той факт, що після реєстрації цивільного шлюбу більшість християн поверталася в попередню релігію. Якщо вони надалі залишалися безрелігійними, то статус дітей вважався невизначеним до того часу, поки обое чи один з батьків не переходив на будь-яке віросповідання⁷⁰. У цьому питанні австрійське законодавство виявляло неузгодженість між принципом свободи віросповідання (закріпленого в 1868 р.) і намаганням уніфікувати релігійну приналежність громадян. За визначенням Адміністративного трибуналу від 26 квітня 1877 р. і 27 вересня 1879 р., кожна дитина до 14 років повинна була виховуватися в певній релігії (у школі й сім’ї)⁷¹. Статус безконфесійності

⁶⁷ Gazeta Lwowska (Lwów). 1892. № 92.

⁶⁸ Rittner E. Śluby cywilne w historycznym rozwoju // Biblioteka umiejętności prawnych. Warszawa, 1879. Serya III. Rok IV. Zesz. 22 i 23. S. 109.

⁶⁹ Wiślicki J., ks. Śluby cywilne. Lublin, 1928. S. 62–63.

⁷⁰ Przepisy prawa świeckiego w Austrii // Kronika Dyecezyi Przemyskiej. Przemyśl, 1904. Zesz. 10. S. 328.

⁷¹ Ibid.

був тимчасовим і формальним, необхідним лише для укладення цивільного шлюбу. Відразу або через деякий час після одруження подружжя включалося в релігійну спільноту через повернення до попередньої релігії.

Як правило, священники прихильно ставилися до шлюбів між християнами і євреями-неофітами. З канонічного погляду змішані подружжя допускалися, однак Католицька церква завжди вимагала від чоловіка і дружини обіцянки, аби спільні діти були охрещені в костелі, хоча змусити їх до цього не могла⁷². Існувало правило, згідно з яким релігійну належність дітей у змішаних сім'ях визначали їхні батьки – ні світська, ні духовна влада не мали таких повноважень⁷³. Якщо дитина народжувалася від позашлюбних стосунків між представниками різних релігій, то згідно із законом вона повинна була належати до релігії матері, незалежно від волі батька.

Протестантська церква, заохочуючи змішані шлюби, досить ліберально ставилася до того, що вони будуть укладені за іншим обрядом. У 1890 р. у Львові з 30 змішаних шлюбів, укладених з протестантами, лише 11 були надані пасторами⁷⁴. Можна припустити, що подібно трактували й конверсії протестантів задля одруження. Тенденцію кількаразової конверсії, що продиктована бажанням уникнути проблем із законом, ілюструє випадок протестантки Катерини Бізанц (нар. 1867 р. у поселенні Фалькенштейн) і єврея Германа Грюнберга. У 1887 р. у них народилася позашлюбна донька Софія, яка була охрещена в протестантській релігії, а через два роки Катерина Бізанц офіційно змінила релігію, прийнявши юдаїзм (у 1894 р. на юдаїзм навернули Софію)⁷⁵. Офіційно одруженими Катерина і Герман були 15 років (1892–1907), однак у вересні 1907 р. пара розлучилася⁷⁶, і того ж року Катерина, Герман та їхній син Юзеф стали християнами, але тепер римо-католицького віросповідання (у той час жінка була матір'ю чотирьох дітей)⁷⁷.

Як єврейське, так і християнське суспільство загалом негативно ставилися до змішаних шлюбів і до того факту, що їх кількість зростала. Чи не найбільш радикальні настрої панували серед міщан середнього достатку, які відзначалися

⁷² Z prawa kanonicznego: O udzielaniu Chrztu św. // Kronika Dyecezyi Przemyskiej. 1904. Zesz. 6. S. 235–236.

⁷³ Це правило стосувалося дітей до 14 років, однак у багатьох випадках, у тому числі в питанні згоди на одруження, залежність від батьків тривала до досягнення 24 років. У Галичині зафіксовані випадки позбавлення батьківських прав щодо малолітніх дітей – 1905 року повітовий суд у м. Гусятин і окружний суд у Тернополі винесли рішення про позбавлення батьківських прав євреїв над їх донькою, яка навернулася в християнство, і призначили їй опікуна (ним став хресний батько). Див.: ЦДІА України у Львові, ф. 146 (Галицьке намісництво, м. Львів), оп. 8а, спр. 6, арк. 110.

⁷⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 427, оп. 1, спр. 1083, арк. 1–10.

⁷⁵ Там само. Спр. 949, арк. 5–7.

⁷⁶ ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 5383, арк. 5.

⁷⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2277, арк. 60.

набожністю і консервативними поглядами. Упередження щодо єврейсько-християнських сімей найчастіше ґрунтувалися на релігійних і культурних відмінностях, а не на етнічних чи національних. У середовищі слуг, некваліфікованих поденних працівників дивилися на змішані шлюби приземленіше, оскільки вільніше трактували релігійні канони і часто практикували незареєстроване співжиття; не були рідкісними незаконнонароджені діти. Натомість серед єврейської і християнської еліти ментальні відмінності стиралися через швидку акультурацію перших, що мало чимале значення як для зародження стосунків, так і для досягнення порозуміння у змішаних сім'ях. Шлюби між римо-католиками і протестантами чи греко-католиками не належали до рідкісних (до 25 % на початку ХХ ст.⁷⁸), що позначилося на ставленні суспільства до змішаних шлюбів загалом і до єврейсько-християнських зокрема.

Ставлення мешканців Львова до змішаних шлюбів можна побачити на прикладі справи Агнешки Мозер, 27-річної служниці, яка хотіла вийти заміж за Мацея Фургала, заробника (некваліфікованого робітника)⁷⁹. Як і наречений, А. Мозер сповідувала римо-католицьку релігію, однак не мала документів, які б це підтверджували. Така ситуація була досить типовою – на її письмове прохання львівський магістрат міг надати необхідну інформацію, але не це стало каменем спотикання. Релігійний статус жінки викликав сумніви в декількох її знайомих, які звернулися до пароха костелу св. Анни з вимогою скасувати заручини, оскільки наречена прийняла юдейське віросповідання. Ця інформація стала приводом для розслідування, що тривало від вересня 1892 р. до травня 1893 р. і виявило безпідставність усіх звинувачень. З'ясувалося, що за шість років до того Агнешка Мозер мала тривалий роман з євреєм Давидом Розенбергом, який нібито схилив її до конверсії на юдаїзм. Свідчення Катерини Урбанської, дружини ремісника, Анни Копф і Єви Шутеркевич (власниця будинку, де А. Мозер деякий час жила з коханцем) були пересипані народними уявленнями про єврейські ритуали, яких нібито дотримувалася підозрювана. Вони стверджували, що А. Мозер насправді звати Тауба, вона молиться над свічками, а євреї обрізували їй нігті до крові і змивали хрест з рук і ніг. Їх підозри базувалися на здогадах і розповідях самої Агнешки, однак у магістраті ці свідчення сприйняли як неспростовні докази, оскільки жінка не заперечувала зв'язок з євреєм. Та через відсутність головного доказу – запису про конверсію в книгах магістрату – нареченим дозволили одружитися, хоча з річним запізненням.

Також негативно, проте з інших міркувань, оцінювали змішані подружжя представники патріотично налаштованої інтелігенції. На їх думку, такі союзи

⁷⁸ *Wnęk K., Zyblikiewicz L., Callahan E. Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857–1939...* S. 334.

⁷⁹ ДАЛО, ф. 3, оп. 1, спр. 3886, арк. 91–118.

вели до розмивання, а з часом і до втрати національно-патріотичних почуттів. Як писав у спогадах Тит Ревакович – „ой дуже зле Русини роблять, що звичайне їм байдуже про те, кого они за жінку беруть. Особливо мірські Русини грішат тим дуже проти рідного народу що женяться переважно з чужинками, а потому їх родини винародовлюються”⁸⁰. Під словом „чужинки” треба розуміти польки, хоч асимільовані єврейки також могли підпадати під таку характеристику⁸¹.

Серед тих євреїв, які виступали прихильниками асиміляції, не було єдиної думки стосовно змішаних шлюбів. Їх друкований орган „Оjczyzna” у відповідь на події в Угорщині (легалізація змішаних шлюбів) надрукував статтю анонімного автора, де йшлося про підтримку таких реформ⁸²:

Під натиском ліберальної більшості [...] міністр (угорський. – М. В.) обіцяв восени розглянути закон, що запроваджує обов’язок цивільного шлюбу [...] Ми з нашої позиції повинні прямувати до такого засобу несхибної асиміляції. [...] Занедбуване понад двадцять років питання потребує вирішення. Клерикалів християнських і єврейських можна заспокоїти одним: дозвіл на укладення цивільних шлюбів не є обов’язком, загалом держава не може пасивно сприяти дискримінації тих, хто не визнає святості церковного шлюбу або тих хто визнає його, але не може одружитися через те, що його обранець належить до іншої віри.

Подібні погляди навіть серед євреїв-прихильників асиміляції були рідкісними. У 1890-х роках вони добре усвідомлювали, що не можуть лобювати питання про дозвіл змішаних шлюбів у Галицькому сеймі чи австрійському парламенті (Державній раді). Надто неготовими до цього були єврейська і

⁸⁰ *Мудрий М.* „Згадки з життя свого і своєї родини”: спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX ст. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 2006. Т. ССЛІІ: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 740.

⁸¹ Існувала й протилежна точка зору. Так, у 1880-х роках про позитивний ефект від укладання таких шлюбів говорили прихильники реформування єврейського способу життя (ці проекти переважно були утопічними). Редактори часопису „Gazeta Naddniestrzańska” вважали, що коли вдасться повністю зрівняти у правах і обов’язках єврейське та християнське населення, то це відкриє шлях до змішаних шлюбів, євреї почнуть святкувати неділю, відмовляться від обрізання тощо. Див.: Nieco w kwestyi żydowskiej // Gazeta Naddniestrzańska (Drohobycz). 1884. № 2.

⁸² *Ell.* Śluby cywilne w Węgrzech // Ojczyzna (Lwów). 1892. № 11. Такі погляди поділяли радикально налаштовані прихильники інтеграції, але навіть вони не просунулися далі декларацій і, як зауважує Я. Кац, „воліли мінімізувати проблему, а не шукати шляхи практичного розв’язання [...] прагнули домогтися легальної можливості укладати змішані шлюби, але при цьому сподівалися, що євреї не скористаються нею” (*Кац Я.* Исход из гетто... С. 237).

християнська спільноти. Як справедливо зазначав кореспондент сіоністського часопису „Przyszłość”⁸³:

Євреям в теорії це (змішані шлюби. – М. В.) не заборонено релігією, але на практиці вони опираються навіть більше, ніж католики і мають рацію [...] Такі шлюби не можуть бути створювані без того, щоб віра кожного з наречених не занедбувалася [...] не кажучи вже про питання, до якої віри захищувати дітей, які в такому випадку будуть втраченими для обох конфесій.

Єврейські націоналісти, як і їх колеги-християни, прагнули запобігти розчиненню євреїв серед християнської більшості, тому підкреслювали відмінність і критикували практику змішаних шлюбів. Іноді це питання вони використовували як аргумент у протистоянні з асиміляторами. У 1910 р. головний редактор газети „Jedność” Бертольд Мервін у відповідь на закид сіоністського часопису „Wschód” про занепад моральності через пропаганду асиміляції писав⁸⁴:

краще б сіоністи пошукали у своїх рядах [...] Зрештою: люди, президент конгресу яких живе з католичкою, а „містик” і теоретик приносить у шлюб з неєврейкою двоє позашлюбних дітей, не мають права вдавати з себе „захисників моральності”.

Особливо негативним ставленням відзначалися євреї ортодоксійних поглядів, для яких шлюб, що вимагав вихрещення, був один із найважчих проступків. Традиції вимагали негайного виключення з громади вихрещених, а іноді за ними проводили спеціальний ритуал прощання як за померлими. Євреї-ортодокси пам’ятали тих, хто добровільно покидав общину і ставилися до них відповідно до талмудичних приписів. Це ставлення часто межувало з тероризмом, про що свідчить історія смерті Елізи Шмідт, дружини військового чиновника Оскара Шмідта. Після одруження в магістраті в 1894 р., жінка через три роки (14 листопада 1897 р.) перейшла з юдаїзму на римо-католицьке віросповідання⁸⁵. У кінці квітня 1900 р. 32-річна жінка раптово померла. За чутками, які проникли в пресу, Елізу Шмідт отруїли за намовою ортодоксійних євреїв, коли вона приїхала з Бережан до Львова, щоби відвідати матір⁸⁶. Під

⁸³ W sprawie ślubów cywilnych // *Przyszłość* (Lwów). 1894. № 20. S. 234–235.

⁸⁴ *Merwin B.* O moralności // *Jedność*. 1910. № 17.

⁸⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2446, арк. 211. Невідомо, як відреагували батьки (Рубін Грюнфельд був власником закладу харчування на вул. Карла-Людвіга) на вихрещення, проте без їх формальної згоди жінка навряд чи змогла б вийти заміж за військового.

⁸⁶ *Zbrodnia żydowska* // *Głos Narodu*. 1900. № 96.

час похорону тіло, виставлене в крипті костелу оо. Бернардинців, стало об'єктом наруги – євреї приходили, щоби плювати на нього, через що священник викликав поліцію⁸⁷. За версією іншого часопису, євреї планували викрасти тіло жінки, аби поховати його на околиці свого кладовища, та їм перешкодила охорона⁸⁸. Ця історія привернула увагу любителів сенсацій – писали про кілька тисяч зацікавлених, які зібралися на площі перед костелом у день похорону. Така поведінка ортодоксійно налаштованих євреїв викликала негативну реакцію християн, які засуджували прояви єврейського фанатизму, проте сутічок на релігійному ґрунті вдалося уникнути. Цей приклад показує, що релігійні відмінності частіше за інші фактори провокували єврейсько-християнське протистояння і загострення стосунків. Ті євреї, які через шлюб стали частиною християнської спільноти, були в багатьох ситуаціях нею протеговані, що, своєю чергою, провокувало конфлікти у відносинах з радикально налаштованою частиною єврейської спільноти.

Висновки

Однією з ознак змін, яких зазнала єврейська спільнота в другій половині XIX ст., став відхід частини акултурованих євреїв від релігії і збільшення частоти єврейсько-християнських шлюбів. Не останню роль у цьому відіграли правові зміни кінця 1860-х років, що дали змогу вільно змінювати віросповідання і, за певних умов, укладати цивільні шлюби.

У Львові кількість змішаних шлюбів була невеликою, переважали церковні шлюби поєднані з конверсіями, а не цивільні. У підсумку, єврейсько-християнські шлюби ніколи не перевищили 1 % від загальної кількості одружень, зареєстрованих у місті.

Єврейки набагато частіше зважувалися на змішаний шлюб, аніж їхні одноплемінники чоловічої статі, отримуючи більше можливостей адаптуватися в новому середовищі. Більшість з них виходила заміж з дозволу батьків. Єврейська спільнота легше погоджувалася на втрату жінок, аніж чоловіків (особливо освічених і багатих). Так само християнська спільнота приймала жінок єврейського походження швидше і легше, ніж євреїв чи вихрещених. З іншого боку, залежність єврейок від сім'ї, яка традиційно підбирала майбутнього чоловіка, була причиною втеч з дому через бажання одружитися проти волі батьків. Такі випадки, які не можна вважати типовими, переважно завершувалися вихрещенням і розірванням зв'язку з єврейським середовищем.

Змішані сім'ї створювали не тільки асимільовані євреї, а й ті з них, які до того мали мінімальний контакт з християнським середовищем. Стосунки між

⁸⁷ Znieważenie zwłok // Kurjer Lwowski. 1900. № 116; Z krypty kościoła Bernardynów // Ibid. № 117.

⁸⁸ Znieważanie zwłok // Grzmot (Kraków). 1900. № 96.

християнами і євреями могли виникнути переважно в середовищах, де проживали і щоденно контактували представники різних релігій і етнічних спільнот. Тоді більшу роль, аніж ступінь асимільованості, відігравали питання особистих симпатій, відповідності суспільного й матеріального становищ.

Зважаючи на труднощі, що неминуче виникали як під час укладення змішаних шлюбів, так і в подальшому сімейному житті, на це зважувалися переважно ті особи, які досягали відносно незалежного статусу і можливості приймати власні рішення. Освіта, матеріальний стан, походження – все це давало змогу менше залежати від думки оточення, яка переважно була негативною. Ставлення християн до релігійного статусу євреїв у таких сім'ях, тим не менше, було більш толерантним. Останні могли залишатися вірними релігії предків, навіть після одруження з християнами. Щоправда, спільні діти навряд чи могли виховуватися в різних традиціях. Релігійний статус дітей, народжених у змішаних шлюбах, залежав головню від волі батьків. Якщо один з батьків був християнином, то навіть після розлучення діти здебільшого залишалися християнами – це правило підтримувала громадська думка як аксіому, хоча закон декларував рівний статус юдейської і християнської релігій. В австрійському праві існувала велика прогалина щодо релігії і релігійної свободи, тому ці питання лишалися невизначеними або вирішувалися відповідно до місцевих традицій, рідше – у судах.

Користуючись правом на свободу совісті, частина змішаних пар залишалися безконфесійними, уникаючи таким чином потреби узгоджувати вимоги різних релігійних традицій. Законом 1870 року, який визначив права і обов'язки громадян цієї категорії, керувалися до Першої світової війни, однак сфера його застосування за цей час змінилася – безрелігійність стала не результатом виняткових обставин, а осмисленим вибором певної суспільної групи, чисельність якої зростала. Поступово декларування безрелігійності перестало викликати здивування і осуд, а вимоги Церкви в питаннях приватного життя почали підважувати і навіть ігнорувати.

Проблема змішаних шлюбів була одним із наслідків емансипації і модернізації, які провокували кризові явища в неготовому до змін галицькому суспільстві. Випадки укладення шлюбів між християнами і євреями переважно нашоувалися на нерозуміння чи навіть зневагу, особливо з боку єврейської спільноти (публічний осуд, намагання насильно повернути вихрещених). Свої позиції відстоювала Церква, політичні угруповання та звичайні обивателі. Натомість з дискусій були виключені ті, хто фактично перебував у змішаному шлюбі чи мав намір такий укласти, оскільки публічне обговорення питань власного сімейного життя вважали неприйнятним. Проте це не завадило поступовому збільшенню кількості єврейсько-християнських шлюбів до 1914 р. Серед причин варто відзначити скупчення в містах осіб різного походження, перевагу матеріальних інтересів при виборі майбутнього чоловіка / дружини. Нерідко на змішаний шлюб зважувалися особи, які з різних причин втрачали

зв'язок зі своїм середовищем (переїзд до міста, робота у віддаленій провінції, тощо). Від кінця XIX ст. зростала кількість релігійних конверсій, здійснених задля укладення змішаного шлюбу, і вони все більше ставали формальністю. Одна особа могла змінювати віросповідання декілька разів, маніпулюючи релігійним статусом залежно від обставин. Ця тенденція викликала певне занепокоєння в суспільстві, але воно не могло вилитися у відверте несхвалення через вдавану толерантність і правила доброго тону. Апологетами „вільного” поведження з віросповіданням переважно були представники міської буржуазії і вищих сфер, де найчастіше траплялися випадки укладення змішаних шлюбів.

Здійснене дослідження розвінчує стереотип про асиміляцію як лінійний і загальний процес, показуючи різні результати, до яких призводило проникнення і перехрещення культур. Ступінь „асимільованості” євреїв, одружених з християнами, різнився, що дає підстави говорити про наявність умов, які давали змогу євреям частково зберігати ідентичність у змішаних шлюбах. З іншого боку, „стійкість” їх ідентичності, можливо, була наслідком не так толерантності, як вікової відчуженості, що була головною перешкодою для зростання кількості змішаних шлюбів у Галичині.

Попри поступове збільшення кількості змішаних шлюбів, їх було замало, аби спричинити істотні зміни в демографічній структурі єврейської чи християнської спільнот. Євреї не бачили загрози розмивання монолітності своєї громади через одруження з неєвреями, а в публічній сфері не дискутували про значення змішаних сімей. Їхнє місце було зведене до винятків. Тому толерованість змішаних пар виникала з малочисленності, а не була результатом змін у свідомості єврейського і християнського населення.

Jewish-Christian marriages in Lviv (the second half of XIXth – the beginning of XXth century)

Maria VOVCHKO

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of History of Central and Eastern Europe,
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine
mvovchko@gmail.com*

In the article considered the process of creation of the Jewish-Christian marriages, which depended on the political, religious and social transformations and were entailed by rapid modernization. Comparing the forms of marriage, age and social status of the brides, we can make an attempt to analyze the Jewish-Christian marriages in terms of their importance for integration into non-Jewish society. Christians and Jews perceived the mixed marriages ambiguously, but this question did not become the subject of wider

discussions. According to the traditional representations, the choice of a spouse was a private matter (as a choice of religion), but in the modernized world the old idea coexisted with the new, creating the peculiar symbiosis.

Keywords: the social relations in Lviv in the second half of XIXth – at the beginning of XXth century, mixed marriages, religion, Jews, Christians, irreligious.

Żydowsko-chrześcijańskie małżeństwa we Lwowie (druga połowa XIX – początek XX wieku)

Maria WOWCZKO

*Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki,
Katedra Historii Centralnej i Wschodniej Europy,
ul. Uniwersytecka 1, Lwów 79000, Ukraina
mvovchko@gmail.com*

W artykule rozpatrzono proces tworzenia żydowsko-chrześcijańskich małżeństw mieszanych. Wyznaczono ich liczebność, częstotliwość, strukturę demograficzną. Na podstawie porównania form zawarcia ślubu (kościelny lub cywilny), wieku i pozycji społecznej nowożeńców, dokonano próby interpretacji związków mieszanych jako części procesów amalgamacyjnych i integracyjnych. Śluby między Żydami a chrześcijanami były zawierane z dużą ostrożnością, jednak nie wywołały szerszej dyskusji społecznej. Zgodnie z konserwatywnymi zapatrywaniami, wybór partnera życiowego był sprawą osobistą (jak i wybór wyznania), jednak w czasie modernizacji społeczeństwa galicyjskiego dawne tradycje nierzadko mieszały się z nowszymi trendami.

Słowa kluczowe: stosunki społeczne we Lwowie w drugiej połowie XIX i na początku XX w., małżeństwa mieszane, wyznanie, Żydzi, chrześcijanie, osoby bezwyznaniowe.